

ETIMOLOGII GRECEȘTI

CUVINTE DIN « SUBSTRATUL » INDO-EUROPEAN, I

DE

I. I. RUSSU

Intensa cercetare comparativă în cursul sec. XIX—XX a demonstrat că — pe lângă împrumuturile tirzii din epoca istorică, bine cunoscute — limba greacă are câteva elemente de oarecare importanță ce nu puteau aparține inițial (ca produse lingvistice proprii) comunității populare etno-lingvistice a vechilor greci, din cauza piedicilor fonetice și semantice care se opun tentativelor de etimologie cu mijloace elenice. Sint o seamă de cuvinte din lexicul comun grecesc privind instituții, lucruri, obiceiuri și produse ori plante, respectiv toponimice și teonime, inexplicabile cu mijloacele fonetice ale limbii grecești, — cuvinte pe care însă (cu mici excepții) întreaga antichitate și epoca modernă (până în a doua jumătate a sec. al XIX-lea) le considera fără nici o îndoială sau rezervă ca elemente autentice elenice, din fondul lingvistic ereditar. Cu toate că sporadic au fost date pentru ele sugestii valabile, utile, lipsesc însă etimologii evidente, fundamentate, acceptate unanim, iar cuvintele rămân mereu controversate, « obscure », nelămurite¹. Multe din ele au fost declarate « neindo-europene; egeene; semite; asianice », cu sau fără vreo tentativă de etimologie. Vechea teză a lui Kretschmer despre caracterul neindo-european (asianic, egeean etc.) al idiomului din care grecii au primit asemenea cuvinte (eterogene)² a fost admisă câteva decenii (în parte și azi), avînd largă circulație între lingviști, istorici, arheologi³. Revenindu-se la teoria « indo-europenistă », s-a încercat

¹ Bine caracteriza atare situație persistentă în etimologia lexicului elenic Pierre Chantraine, *Vues sur l'étymologie et l'histoire du vocabulaire grec*, în *Balkansko Ezikoznanie* (Linguistique Balkanique, Sofia), VI, 1963, p. 14: « à l'opposé des vieux mots hérités de l'indo-européen, le grec possède un grand nombre de termes qui lui sont propres, soit qu'il les ait empruntés à toute époque, soit qu'il les ait créés. Il s'agit le plus souvent de termes techniques. Ils font le désespoir des étymologistes. On peut se tirer d'affaire dans beaucoup de cas en supposant des emprunts, ce qui est raisonnable lorsqu'il s'agit d'objets, de plantes, de métaux parfois (etc.) ».

² Paul Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*. Göttingen, 1896.

³ Tabele cu asemenea cuvinte și nume proprii (mai ales toponime, câteva teonime), pe baza cercetărilor anterioare, a întocmit A. Debrunner, *Griechen. Sprache*, în *RLV IV* (1926), p. 518—528; cf. Ed. Schwyzler, *Griechische Grammatik*, I, München, 1934, p. 58—65, *Vorgriechische Substrate, Protoindogermanische Elemente* etc. (cu amplă bibliografie).

identificarea a două pătri preelenice: a) anatoliană microasiatică (preindo-europeă), b) protoindo-europeă (înrudită cu grupele retice, tireniene, pelasgice)¹, — care de fapt sînt foarte greu, dacă nu imposibil de separat și care nu au adus (cu toată risipa de erudiție și de idei) aproape nimic pentru elucidarea etimologiei cuvintelor controversate, « obscure ». S-a încercat și identificarea de elemente ilire (hylleice) în greacă, mai ales în Pelopones², fără succese mai de seamă convingătoare pentru toată lumea³. Între timp cercetările și descoperirile din sec. al XX-lea arătau mereu mai concret prezența unor idiomuri indo-europene în Asia Mică (hitita, lidiana etc.), încă în mileniul II î.e.n., fapt care, pentru cuvintele indo-europene din « substratul » grecesc, deschidea puțința ca ele să fi pătruns în greacă încă în mileniul II, dinspre Asia Mică ori din zona egeeană. Între alte ipoteze și teorii, s-a susținut caracterul « sud-indo-european », « pelasgic » ori « iliric » al creto-miceniilor (V. Georgiev, *Die Träger der kretisch-mykenischen Kultur*, I, 1937, II, 1938; *Vorgriechische Sprachwissenschaft*, I, 1941, II, 1945); cu unele sugestii juste pentru etimologia cuvintelor, ca ἄμβων, βαλάντιον etc., dar mai numeroase exagerări, erori, aserțiuni temerare, — admise parțial de unii, respinse și combătute categoric, vehement, de alții⁴; s-a admis esența « pelasgică » a acestui substrat⁵, ori s-a adoptat formula mai prudentă și eventual mai rezonabilă a înșirării materialelor toponimice

¹ P. Kretschmer, *Die protoindogermanische Schicht*, in Glotta, XIV, 1925, p. 300—319; *Die vorgriechischen Sprach- und Volksschichten*, in Glotta, XXVIII, 1940, p. 231—279, XXX, 1943, p. 84—214, — cu amplă bibliografie, imens material lingvistic (apelative, nume proprii) și arheologic-istoric de o varietate impresionantă, ingenios etalate (dar nu totdeauna cu rost și legături organice firești), uneori prelungit și obositor; nu lipsesc nici nume fictive, false (ex. Glotta, XXX, p. 125 « Blazziza », « Milizza » fictive luate ca antroponime ilire; p. 140 « Acrabanus » nume semit-sirian, luat după Krahe și alții drept nume iliric etc.); foarte multe apropieri și « analogii » vagi, fortuite, din toate zonele bazinului mediteranean, care însă în marea lor majoritate sînt nevalabile ori neverosimile, în orice caz de prea puțin utilitate pentru elucidarea etimologiei elementelor lexicale negrecești controversate, care « font le désespoir des étymologistes ».

² A. Blumenthal, *Hesychstudien*, Stuttgart, 1930, H. Krahe ș.a.

³ Deși a găsit unele adeziuni și continuatori, teza despre elementele « ilirice » în Pelopones (și chiar în restul Greciei) nu are o temelie lingvistică solidă, așa cum s-a relevat, de ex.: « dagegen ist unwahrscheinlich, dass die illyrischen Hylloi mit den Dorern zu tun haben. Gegen illyrische Herkunft der Hylleer entscheidet das Fehlen jeglicher illyrischen Elemente im Namenschatz, wo sie doch in erster Linie zu erwarten wären, da er vereinzelt sogar 'Karisches' (Mindaros) erhalten hat. Auch der Dialekt der peloponnesischen Dorer, soweit er in Inschriften und verlässlichen überlieferten literarischen Denkmälern vorliegt, weist keine Spuren ungriechischer Lautgebung auf. Deshalb ist der Versuch, in korrupten Hesychglossen 'illyrische' Wörter nachzuweisen (Blumenthal, *Hesychstudien*, 1930) abzulehnen » K. Latte, RE XX (1941), 995.

⁴ De ex., în formulări categorice, drastice, H. Krahe, *Die Welt als Geschichte* (Stuttgart), VI, 1940, p. 56 « mit wilden Vergleichen und blutleeren Konstruktionen ist da nichts getan. Deshalb ist z.B. auch das mit grossem Aufwand ins Werk gesetzte Unternehmen von V. Georgiev (*Die Träger*) abzulehnen, der die gesamte sog. kretische und mykenische Kultur den Illyriern oder, wie er in seinem Zusammenhang sagt, den « Ur »-Illyriern zuschreiben möchte, ohne sich überhaupt um das zu kümmern, was wir wirklich von den Illyriern wissen »; p. 70 « die Skepsis ist begreiflich. Berechtigt ist sie nur den Arbeiten einzelner Phantasten gegenüber, wie z.B. den schon erwähnten wilden Theorien von V. Georgiev . . . » etc. Mult mai binevoitoare, amabilă este sentința lui M. Lejeune « l'hypothèse m'apparaît, si elle est juste, indémontrable » (Revue des études anciennes, XLIX, 1947, p. 25; cf. Haas [op. cit., la p. 111, nota 2], p. 44).

⁵ A. J. van Windekens, *Le Pélasgique* (1952); *Contributions à l'étude de l'onomastique pélasgique* (1954); *Études pélasgiques*. Louvain (Institut orientaliste. Bibliothèque du Muséon, vol. 49), 1960, 163 p. Ultima operă « pelasgică » este prezentată în recenzie critică substanțială de I. Fischer, DLZ 84 (1963), col. 563—567, de unde sînt luate cîteva date în cele ce urmează.

considerate pregrecești (preindo-europene), sufixe (ca -ss-, -nt-, -mn- etc.), vocabule¹; alții au vorbit numai de «substraturi indo-europene» în Grecia², dar au mers în general pe aceeași linie a exagerărilor în confecționarea de etimologii, cu o lipsă (adesea uimitoare) de control și de măsură critică.

Ceea ce s-a încercat și produs ca etimologie în aceste lucrări (afară de amintitele ἀμβων și βαλάντιον) sînt în majoritatea cazurilor aserțiuni și arhetipuri artificioase, hibride, obținute prin forțarea ipotezelor, a construcțiilor excentrice, care deviază mereu spre temerar și ireal cu fonetica «pelasgică» și a «substratului», construcții măiestrite din condei, care oricît de ingenioase s-ar prezenta, au puține șanse de a fi crezute, acceptate și de alții decît de propriii lor autori³; oricum, ele sînt departe de a putea dovedi caracterul «pelasgic» sau cel puțin general indo-european al stocului de cuvinte ce nu sînt ereditare grecești, neelucidate etimologic. Asemenea specimene de pseudo-etimologii au provocat multe nedumeriri, uimire și neîncredere în realitatea însăși a «lingvisticii pelasgice»: în loc de a servi la ceva util, ele compromit întreaga teză a «substratului»⁴. Rezultatele privind această problemă sînt în cea mai mare parte deficiente, inutile, departe de a permite a se vorbi de «legi fonetice» ori de «sistem etimologic» al presupusei limbi indo-europene, zise «pelasgice», care — în felul cum s-a procedat — apare nu numai ca ceva prematur, dar cu totul temerar și excentric.

Este lipsede că s-au făcut excese și erori, unele grave, în construirea de arhetipuri etimologice, ca și aprecierea numărului, categoriilor și valorii calitative a cuvintelor eterogene (atribuite «substratului»), fiind declarate «împrumuturi» și deci elemente eterogene chiar cuvinte evident grecești la care nu sînt motive suficiente să fie considerate «barbare» spre a le atribui unei limbi de alt tip. Oricum,

¹ Cea mai recentă regrupare și analiză a unor asemenea elemente lingvistice și onomastice din Grecia este făcută de F. Schachermeyr în articolul monografic despre *Prähistorische Kulturen Griechenlands*, cap. XI «Die vorgriechischen Sprachreste», RE, XXII (1954), col. 1494—1548; cf. și cartea aceluiași *Die ältesten Kulturen Griechenlands*. Stuttgart, 1955, p. 239—263 («das Ägäische als sprachliches Substrat des Griechischen»); generalități, aproape nimic concret util pentru etimologie.

² De ex. Otto Haas, *Die Lehre von den indogermanischen Substraten in Griechenland*, în *Balkansko Ezikoznanie (Linguistique Balkanique)*, Sofia, I, 1959, p. 29—56. Alfred Heubeck, *Praegraeca. Sprachliche Untersuchungen zum vorgriechisch-indogermanischen Substrat*. Erlangen, 1961, 88 p., recenzat de R. Katičić, *Kratylos*, IX, 1964, p. 27—31. Bibliografie amplă: A. Vraciu, Studii și cercetări științifice. Filologie, Iași, XIV, 1963, p. 307. J. Hubschmid, *Indogermanische, besonders pelasgische und panmediterrane Etymologien*, în *Annali Istituto Orientale di Napoli, Sezione Linguistica*, IV, 1962, p. 69—78 etc.

³ De ex.: gr. κύμαρ numele unei păsări necunoscută, comparat cu v.sl. *gybati* «a sdrobi»; κυπάρισσος «chiparos», i.e. *kup- «fum» și alte produse ale lui Windekens; ori (din ale lui Haas, *op. cit.*, p. 36) «gr. entlehnte Form ψεύδω 'lügenstrafen', ψεύδομαι 'lügen', vorgriech. *pjeudō < *bjaudhō, i.e. *bheudho- [care are sens tocmai contrar verbului grecesc considerat ca «vorgriechisch»], ori «ψευδρός etwa 'schlau, lügenhaft, falsch', vorgriech. *pjudro- < *bjudhrō-, i.e. *bhudro-»; «entlehnte Form ταπλᾶς 'Hausverwalter' < vorgriech. *tamiias von *domo- etc., — termini și «arhetipuri» confecționate din condei, cu vagi asemănări fortuite, între care este inadmisibilă ori imposibilă o legătură de înrudire genealogică.

⁴ E. Benveniste, *Bulletin de la Société linguistique*, 53, 1957—1958, p. 52 «le 'pelasgique' est pure fiction et ne répond à aucune réalité linguistique», citat de Fischer (DLZ, 84, 565), care adaugă (566—7) «doch müssen die Forscher bedacht sein, die objektiven Grenzen der angewandten Arbeitsmethode sowie die ihnen zur Verfügung stehenden Materiale immer vor Augen zu haben und die überzeugenden Erklärungen nicht unter einer Masse strittiger Konstruktionen zu vergraben, die dem Wahrheitskern der Theorie keinen festen Halt zu geben vermögen, sondern ihn eher diskreditieren».

înainte de a încropi sisteme etimologice preelenice ori « pelasgice », este necesar a proceda mai prudent, cu mai mult spirit critic, operînd cu elemente lingvistice concrete, în conexiuni etimologice simple, firești, integrînd cuvintele în sistemul de baze (rădăcini) indo-europene, unde pot și trebuie să aparțină justificîndu-se sub raport fonetic și semantic, fără artificii și ficțiuni sterile. Pentru clarificări în acest sens, sînt prezentate aici o grupă de 8 cuvinte controversate, dintre cele ce au fost considerate fie ca indo-europene de tip grecesc, fie neindo-europene, dar care se dovedesc a fi (cum s-a susținut parțial despre majoritatea lor) *indo-europene* de tip neelenic, adică din substratul (ori « adstratul ») indo-european în Elada. Dintre cele 8 etimologii, numai cea pentru unul din cuvinte (βαρβεύς) este cu totul nouă.

Ἄ μ β ω ν, gen. ἄμβωνος, m., « superciliosa eminentia; marginea rotunjită, bordura rotunjită a unui vas, cupă; proeminență »; mai tîrziu « loc ridicat pentru predică, βῆμα, πύργος, pulpitu, suggestus, auditorium, tribunal, exedra; pluteus, leetricium, legitorium » (din care sl. *amvon*, arab *anbān*)¹. Pentru mulți ar fi, pînă în ultima vreme (Boisacq, *Dict.*, p. 51; Hofmann, *Wtb.*, p. 15; Frisk, *Wtb.*, I, p. 90 « sonst unklar. Die Anknüpfung an ἀναβαίνω ist ebenso anfechtbar wie der alte Vergleich mit lat. *umbo* ») de « obîrșie neclară ». Dar mai demult (C. Lottner, KZ, VII, 1858, p. 178; G. Walter, KZ, XII, 1863, p. 379; G. Bickel, KZ, XIV, 1865, p. 431; Curtius, *Grdz.*, 294; Meyer, *Hdb.*, I, p. 241 ș.a.) s-a indicat legătura cu lat. *umbō-n-* « ridicătură, umflătură; buckelartige Erhöhung », adică apartenența la i.-e. *o m bh-, η b h-, lat. *umbilicus*, ahd. *naba*, v. ind. *nābhya-*, ahd. *nabala* etc., let. *naba* « Nabel » etc. (WP, I, p. 130), care este foarte verosimilă. În greacă, ἄμβων apare ca echivalentul eterogen al indigenului ὀμφαλός, — ceea ce e adevărat că prezintă la prima aparență unele greutăți (« ce qui n'irait pas sans difficultés phonétiques », Boisacq; fiind adică « anfechtbar », Frisk), natural din punct de vedere strict al limbii grecești, dar este conform cu criteriile fonetice ale idiomului indo-european preelenic, substratul (bh > b).

Β α λ ά ν τ ι ο ν, var. βαλλάντιον « pungă; marsupium » (cf. *Dict. Ant.*, III, p. 1623—1624; RLIGA, I, 382), de origine obscură (Meyer, *Hdb.*, III, p. 138; Boisacq, *Dict.*, p. 113 ș.a.), era pus de Prellwitz în legătură cu v. ind. *gulā* « bășică », de alții cu γόλιος « ranită » (Hofmann, *Wtb.*, p. 32), care însă nu sînt concludente și convin-gătoare. Foarte verosimilă apare sugestia lui Georgiev (1937; Frisk, *Wtb.*, I, p. 214 « nach Krahe (briefl.) nordbalkanisch, zu lat. *follis* »), considerîndu-l iliric, în legătură cu lat. *follis* « foi, balon, bășică, pungă », aparținînd adică la rad. i.-e. *bh e l- « a umfla, a sufla » (WP, II, p. 178), gr. φαλλός, φάλης, *ballaena* (în latină împrumutat din iliră ori din tracă?) — φάλλαινα, bază *bhel-no-. Invocînd lipsa « aspirației lui tau », Brandenstein, IF, LVI, 1938, p. 296 considera pe βαλλάντιον mai curînd împrumutat din macedoneană.

Β α σ ι λ ε ύ ς, m., « căpetenie, suveran legal, șef suprem al poporului (tribului); rege (în majoritatea cazurilor) cu drept ereditar; primul între șefii unei țări; Oberkönig », avînd și atribuții religioase ca preot suprem. În epopeea homerică, cuvîntul are și valoare adjectivală « de neam nobil, ales, distins, fruntaș » (*Iliada* III, 170, IX, 160, 392, X, 239; *Odiseea*, XXIV, 253 etc.). Ipoteze din cele mai

¹ H. Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* (Paris), I, 1924, p. 1330; A. Schneider, *Reallexikon für Antike und Christentum* (Th. Klauser), Leipzig, 1942, p. 363, — cu vechea etimologie populară « de ἀναβαίνω 'monter', parce qu'on montait pour parvenir au faite de l'ambon ».

variate (citare în *Langue et Littérature*, București, IV, 1948, p. 187—8; *Acta Antiqua*, Budapest, X, 1962, p. 175—186; Cercetări de lingvistică, Cluj, IX, 1964, p. 160; Frisk, *Wtb.*, I, p. 223) l-au derivat fie prin greacă (**ba-s-* din βαίνω «a merge», *leu-*, *laFa* etc.; ori **bati-*, *bōti-* ș.a.), fie considerat «egeean, mediteranean», frigian (cf. și Hofmann, *Wtb.*, p. 35 «viell. entlehnt aus einer kleinasiat. Sprache, vgl. lyd. *battos* 'König', phryg. *ballēn*, kar. *gelan*, berber. *a-gellid* » ! După Frisk ar fi «immer noch als ein wenigstens in Einzelheiten unklares Fremdwort»). Dar apelativul grecesc are toate șansele să aparțină lexicului indo-european, unde etimologia propusă în 1948 este de considerat ca cea mai verosimilă: i.-e. **bh ā-* «a străluci, a lumina», **bhō-s-*, v. ind. *bhās-* «lumină, strălucire; majestate, putere», *bhāsant-* «strălucitor», *bhāsah* «lumină», gr. φῶς, -τος (om) nobil, de rang, ființă umană etc. (WP, II, p. 122). Se pare că la aceeași rădăcină (bază) i.-e. aparțin o serie de antroponime trace (ca *Bosis*, Βωσκεϊλας etc., eventual *Bastas*).

Βάσκανος «care vorbește de rău, calomniază (calomniator), vrăjește, denigrează, deoache; gelos», verb βασκαίνω, subst. βασκανία «fascinație, calomnie(re)», βασκανίον «amulet, ghioc» (cf. despre aceste materiale și practici primitive: RLIGA, I, p. 47 Amulett, II, p. 679 Zaubrer; Kühnert, RE, VI, 2009—2014; din greacă este slav și românesc *boscon-*). Legătura cu verbul gr. βάζω, ca **bak-sk-anos* etc., ca și altele din interiorul limbii elenice nu au valoare față de paralelismul cu lat. *fascinum* observat de mult (C. Lottner, KZ, VII, 1858, p. 161, 172, XI, 1862, p. 178) și admis de toată lumea (M. Grassmann, KZ, XII, 1863, p. 93, 123; G. Meyer, IF, VI, 1894, p. 106; Kretschmer, *Einleitung* (1896), p. 248 «ein anderes aus dem Norden stammendes Wort scheint βάσκανος, βασκαίνω», Prellwitz, Frisk, *Wtb.*, I, p. 223—224 ș.a.), deci împrumut din tracă sau iliră; în orice caz el reprezintă un i.-e. **bhā-sko-* identic cu gr. indigen φάσκω, deci echivalentul deplin al lat. *fascinum*, rad. i.-e. **bh ā-* (WP, II, p. 106; WH, I, p. 459). Este greu de spus dacă trebuie considerat (ca termen de magie) drept împrumut din epoca istorică, târziu, deci nu din «substratul» i.-e. al Eladei, ci ca un element de «adstrat», venit dinspre Tracia prin sec. VIII—VI î.e.n. Se poate aminti asemănarea remarcabilă cu teonimul tragic Heros *Baskidithias* (θεῶν ἥρωι Βασκιδιθία, *Inscr. Graecae in Bulg.*, G. Mihailov, II, nr. 706, 707), care însă poate aparține în egală măsură la i.-e. **bhasko-* «legătură, mănunchiu» (WP, II, p. 135). În grecește, βάσκανος este evident cuvânt de împrumut, din Tracia ori Iliria (?); dar în latină *fascinum* era indigen, nu — cum greșit s-a preconizat — «βάσκανος este *fascinum*, termes de magie seraient des emprunts au thrace ou à l'illyrien» Boisacq, *Dict.*, p. 116; Hofmann *Wth.*): *fascinum* cu inițiala aspirată *f-* nu poate fi din tracă sau iliră, unde asemenea sunet nu există, căci orice *bh* indo-european a dat în acele limbi *b*, nu *f*.

Βραβεύς, gen. -έως, βραβευτής, m., «judecător la competiții, arbitru, șef», (cf. RLIGA, II, p. 251—254 Richter), derivate βραβεύειν «a decide, a tranșa», βραβεῖον «Siegespreis» (RE, III, 800—801); s-au făcut numeroase tentative de explicare, dintre care mai remarcabile sînt: *pra-bhū-* «praeesse» (Benfey, *Griech. Wurzelexicon*, II, 106); rad. **mer-* (μείρομαι, μέρος, Döderlein, *Reden und Aufsätze*, II, 145), menționate cu rezerve de Curtius, *Grazd.*, p. 541; F. Froehde, BB, VII, 1883, p. 326—327 cf. mhd. *merkaere* «Aufpasser und Beurteiler von Poesien beim Wettstreit», germ. *mark-*, altn. *mark-* «Kennzeichen», ags. *meare* «Grenze, Mark» etc., rad. **mar-*; Kretschmer, DLZ, XIV, 1893, 170: **mra-beus*, *mra-mar-* în μάρτυς; Meyer, *Hdb.*, III, p. 118 «dunklen Ursprungs. Das Ableitungssuffix

-eu- weist auf ein zunächsts zu grunde liegendes Nomen, wie etwa *βαράή, das Anordnen » (?) ; A. Fick, BB, XXVIII, 1904, 98 « aus μράβευς, mit ἀμορβεύς wesentlich gleich ist, vgl. ved. *nī-mṛgra*, *mṛgyat* etc., **mṛgheus* » ; L. Sütterlin, IF, XLV, 1927, p. 307 cf. v. ind. *mārgati* (-te), *mārgáyati* « suchen, durchsuchen, forderen » ; Debrunner, RLV, IV, p. 526 cuvînt egeean ; P. Chantraine, *La formation des noms en grec ancien* (1933), p. 125 mediteranean ; Georgiev, IF, LX, 1950, p. 171—174 împrumutat din persană **mrava* « (Rechts)sprecher » zu av. *mrav(i)* « sprechen » ; la fel Windekens, *Antiq. Class.*, XIX, 1950, p. 400, *Le Pelasgique*, p. 82 ; WP, I, p. 686 probabil i.-e. **guer-(a)** - « die Stimme erheben, loben ». După asemenea tatonări și formule artificioase este firesc ca apelativul (« étymol. obscure » pentru Boisacq, *Dict.*, p. 130) să rămînă mereu « unklar » (Hofmann, *Wtb.*, p. 38 ; « unerklärt », Frisk, *Wtb.*, p. 262), cu deosebire sub raport semantic. La baza lui stă un **bra-b-* ce conține rad. i.-e. **bh e r-* « a duce, aduce » cu variate nuanțe (WP, II, p. 153—157), grad vocalic zero **bhre-*, *bhra-* în v. isl. *breth*, *brith*, *breith* « aducerea, nașterea, judecata », gallic *vergo-bretus* « funcție, magistratură ». irl. *barn* « rechteaire, Richter », cymr., bret. *barn* « Urteil », v. isl. *bráth* « tribunal », cymr. *brawd* « judecată », bret. *breut* « plaidoyer », *breujou* « jurați (les assises de la justice) ». Apelativul elenic presupune o bază de forma **bh(e)ra-b-*, cu trecere (normală în « substrat », dar nu în limba greacă) a lui *bh* la *b* și adaosul sufixului grecesc -εύς.

Κ έ ρ α σ ο ς, f. « cireș », din care lat. *cerasus* (RLIGA, I, p. 589), este coradical cu gr. κράνος = lat. *cornus* « cornouiller », conținînd rad. i.-e. **k e r-* (WP, I, 411 ; WH, I, p. 202 *cerasus*) ; în ultima vreme este considerat (după Boisacq, MSL, XVII, p. 58—59 ; *Dict.*, p. 439—440 ; dar cf. Kretschmer, Glotta, V, 1914, p. 309 ; Frisk, *Wtb.*, I, p. 828) ca împrumut în greacă venit din Asia Mică sau din Tracia (traco-frigiană), mai ales din cauza formantului -s- menținut intervocalic. Dacă termenul este adus în această formă din zona traco-frigiană (asianică), ca element indo-european el nu poate fi considerat propriu ca provenit din « substratul » i.-e. al Eladei protoistorice, fiind mai curînd un import.

Κ λ ι β α ν ο ς (Herodot, Sophron), var. κρίβανος (Aleman etc.) « cuptor de campanie ; tigaie (cratiță) pentru copt pîine (turte) », der. κλιβανεύς « brutar », -άντης, -ανωτός « copt în cuptor ». K. Walter, KZ, XII, 1863, p. 380 grupă cuvîntul împreună cu verbal κρομβώ « a coace, a prăji » la rad. **kar-*, *karp-*, *karbh-*. Meyer, *Hdb.*, II, 410 « ist seiner Herkunft nach noch dunkel. Möglicherweise darf man an Zusammenhang mit lat. *carbō-n* « Kohle », κέραμος denken », — sugestii vechi, depășite, față de care s-a impus (Grienberger, Mohl etc. ; Boisacq, *Dict.*, p. 470 ; Frisk, *Wtb.*, I, p. 873) conexiunea cu baza i.-e. **k l e i b h o-*, *klibho-* « pîine coaptă în tigaie (cratiță) », got. *hlaifs*, ags. *hláf*, ahd. *hleib* « pîine » (din germ. este slav *chlebŭ*), lat. *libum* « prăjitură » etc. (WP, I, p. 499) ; s-a recunoscut astfel că în greacă termenul este împrumutat dinspre nord, dintr-o limbă de tipul *bh > b*, căci în chip firesc, cu criteriile interne grecești « κλίβανος : i.-e. (s)kleibho- lässt damit lautlich nicht vereinigen », cum bine s-a observat (RLIGA, I, p. 164, II, p. 120), fiind însă în deplină concordanță cu criteriile altei limbi i.-e., care transforma normal pe *bh* în *b*.

Π ί σ ο ς, m., « mazăre » (RLIGA, I, p. 257), var. πίσος, πίσον « o păstăioasă », lat. *pisum*, este în general considerat eterogen în greacă, din cauza în primul rînd a menținerii lui -s- intervocalic : Boisacq, MSL, XVII, 58, *Dict.*, p. 787 « obscur, probabil străin (traco-frigian ?) » ; Hofmann, *Wtb.*, p. 271, WH, II, p. 311. Foarte

probabil din aceeași sursă traco-asianică, eventual de aceeași vechime în grecește ca și *κέρασος*.

Alături și amestecate cu elementele vocabularului comun elenic, stau o serie de elemente (destul de numeroase), eterogene, majoritatea foarte greu de identificat ca atare, în onomastică și toponimie, din care multe trebuie să fie indo-europene și din aceleași surse ca apelativele de mai sus. Mai semnificative și concludente apar deocamdată câteva teonime vechi grecești, care prin criteriile etimologice se dovedesc de același tip, aparținând deci aceleiași grup lingvistic ca și apelativele tilcuite aici. Astfel, *Semele*, din i.-e. **g'hem-el*, corespundent grecesc al traco-geticului *Zamolxis*, frigian *Zemelo*, slav *zemlja* etc. (AISC, V, 1949, p. 89), din Teba împreună cu fiul ei și al lui Zeus *Dionysos*; *Seirenes* (din *Zeiren-*), i.-e. **g'her-* «a dori; grație» (Studii clasice, IV, 1962, p. 319—330); *Aesculapios*, *Asclepios* (cf. *Istoria Medicinii*. Studii și cercetări, București, 1957, p. 9—24) etc. Din toponimie s-ar putea menționa doar muntele *Zarax* din Eubeia și Laconia, dacă aparține la rad. i.-e. **g'her-*, av. *zaršva* «piatră», mars. *herna* «saxa» etc. (Jokl, RLV, VI, p. 39; WH, I, p. 643).

Trăsăturile fonetice deosebitoare (indicând că aceste cuvinte și nume proprii sînt eterogene în limba greacă) aparțin unei limbi indo-europene de un tip diferit, care transformă pe *bh* în *b*, pe *g'(h)* în *z*, menține pe *-s-* intervocalic, — fenomene ce nu sînt grecești; ele pot să fie atribuite uneia din grupele etno-lingvistice vecine din nord, sau nord-est, adică (dintre limbile cunoscute în epoca antică, chiar parțial, lacunar): ilira¹, macedoneana² sau traco-frigiana³, eventual alte grupe de idiomuri «tracoide» din Asia Mică (lydienii?), din Egeea sau Elada continentală. Era o populație sau grupe de triburi pe care unii le-au botezat (adoptînd un comod, dar vag termen arhaizant) «*pelasgi*». Mai probabil sînt însă populații *tracice*, care pot fi identificate în Grecia protoistorică și au avut străvechi legături culturale, economice și etno-lingvistice cu grecii, atît în Elada, zona egeeană, cît și în spațiul de expansiune «colonială» a grecilor (Tracia, Asia Mică, Marea Neagră); iar unele elemente lexicale (onomastice, ca *Semele*, *Seirenes*) din cele menționate mai sus pot fi identificate chiar în resturile lingvistice traco-getice. Cercetarea poate și trebuie să fie continuată adîncit în același sens, spre a identifica alți termeni eterogeni, indo-europeni în lexicul elenic, — căci numai după ce se vor fi obținut și alte asemenea elemente concrete (cu genealogia etimologică elucidată) se va putea soluționa problema obîrșiei și rostului lor, determinînd sursa reală, condițiile în care au intrat ele în limba greacă, adevărata natură și semnificația istorică a celui «substrat indo-european» de care pe bună dreptate se face mult caz în ultimele decenii. Va fi necesar a stabili de asemenea dacă în adevăr este aici un «substrat» lingvistic (deci etnic-social) în sensul clasic al termenului, cum este cazul de ex. la limba română⁴, ori mai curînd elemente pătrunse sporadic în limba greacă,

¹ Despre poziția lingvistică a ilirilor (limbă satem): *Studii ilirice*, III, în *Cercetări de lingvistică*, III, 1958, p. 89—107 (= *Revue de linguistique*, VI, 1961, p. 63—84).

² Despre macedoneni și limba lor: I. I. Russu, *Macedonica*, în *Ephemeris Dacoromana*, VIII, 1938, p. 105—232; C. Poghire, *Studii și cercetări lingvistice*, X, 1959, p. 383—392.

³ Cf. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*. București, 1959, p. 96—97.

⁴ Limba română prezintă cel mai tipic exemplu de «substrat» lingvistic: elementele lexicale de structură net indo-europeană, dar nu latinești-romanice (de ex. *beregată*, *dărtma*, *rezema*, *vătăma* etc., în total vreo 160 termeni), pe care latina-romanică i-a preluat din gura populației traco-dacice romanizate din care s-a născut limba și poporul român. Cf. mai în urmă:

luate de populațiile protoelenice în cursul migrației spre Elada¹, eventual mai târziu, chiar în epoca istorică, de la populații de limbă indo-europeană cum ar fi cele traco-frigene (ori ilire)?; adică mai mult un fel de « adstrat », sau chiar « superstrat » lexical în limba elenică. După rezultatele modeste dobândite pînă acum în studiul etimologic al lexicului (care trebuie și va fi continuat), se pare că ultima eventualitate (« adstratul ») este mai probabilă.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- AISC = Anuarul Institutului de studii clasice. Cluj (Sibiu).
 BB = Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, herausgegeben von A. Bezzenger. Göttingen, I 1877—XXX 1907.
 Boisacq, *Dict.* = Em. Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Heidelberg, 1907—1916; ed. II (stereotipă), 1923.
 Curtius, *Grdz.* = G. Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*. Leipzig, ed. V, 1879.
 Dict. Ant. = *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* (Ch. Daremberg, E. Saglio). Paris, 1877 și urm.
 DLZ = Deutsche Literaturzeitung. Berlin, Leipzig.
 Frisk, *Wtb.* = Hjalmar Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1954 și urm.
 Hofmann, *Wtb.* = J. B. Hofmann, *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*. München, 1950.
 IF = Indogermanische Forschungen (K. Brugmann — W. Streitberg). Strassburg — Berlin, I 1892 și urm.
 KZ = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung (A. Kuhn). Berlin, I 1852 și urm.
 Meyer, *Hdb.* = Leo Meyer, *Handbuch der griechischen Etymologie*. Leipzig, I—IV, 1901.
 MSL = Mémoires de la Société de linguistique. Paris.
 RE = *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (Pauly-Wissowa). Stuttgart, I 1893 și urm.
 RLIGA = *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* (O. Schrader — A. Nehring), ed. II, Berlin—Leipzig, 1929 (2 vol.).
 RLV = *Reallexikon der Vorgeschichte* (M. Ebert). Berlin—Leipzig, I 1924—XV 1932.
 WH = Alois Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, ed. III J. B. Hofmann. Heidelberg, I 1935—8, II 1954.
 WP = A. Walde — J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*. Berlin, I—III, 1927—1932. Ed. II (cu unele reduceri) de J. Pokorny singur: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. München—Bern, 1948—1959.

ÉTYMOLOGIES GRECQUES

MOTS DU «SUBSTRAT» INDO-EUROPÉEN, I

RÉSUMÉ

On a reconnu depuis longtemps dans le lexique grec ancien beaucoup de mots qui ne peuvent être expliqués ni comme éléments indo-européens helléniques, ni

Raporturile limbii române cu albaneza și cu substratul carpato-balcanic, în Cercet. de lingv., VII, 1962, p. 107—127 (= Revue de linguistique, VIII, 1963, p. 253—277).

¹ Ceea ce releva judicios și prudent la începutul veacului Em. Boisacq, *Dict.*, p. VIII « les Grecs ont charrié avec eux un grand nombre de mots empruntés aux populations qu'il ont traversées ou absorbées ou dont ils ont subi l'action eux-mêmes, et les mots 'égéen' ou 'méditerranéen' sont commodes pour caractériser ces vocables, sans qu'il faille s'étendre à leur trouver un étymon que l'avenir rendra peut-être ridicule ».

comme éléments d'emprunt, et dont la plupart manquent d'une étymologie vraisemblable, unanimement admise. On les appelle d'habitude « mots du substrat » (pélasgique, asianique, sémitique, etc.) du grec; ils ont suscité des recherches et des discussions amples et passionnées (cf. la bibliographie citée ci-dessus, p. 109—111) et continuent, par leur caractère « énigmatique », à faire le désespoir des étymologistes. Pour tous ces éléments controversés on a proposé des solutions nombreuses et variées, soit indo-européennes, soit « asianiques » ou autres, ou bien on les a considéré « emprunts », sans étymologie. Mais la plupart des tentatives sont des formules artificielles et hybrides, dénuées de tout sens et loin de constituer un apport quelque peu utile à l'étymologie hellénique (cf. p. ex. p. 111, note 3).

Beaucoup des mots grecs sans étymologie ont une structure indo-européenne; mais ils ont du être transmis par l'intermédiaire d'une langue autre que le grec. Tels sont les 8 mots qu'on étudie dans le présent article et qui sont considérés généralement comme non indo-européens; pourtant, on avait proposé déjà pour la plupart d'entre eux une solution indo-européenne, sûre ou du moins très vraisemblable: $\xi \mu \beta \omega \nu$ « toute saillie arrondie; bord arrondi », rapproché (Lottner, 1858) du lat. *umbo* « bosse de bouclier », est le correspondant hétérogène, « barbare » du gr. $\delta \mu \varphi \alpha \lambda \acute{o} \varsigma$, donc du i.-e. **ombh-*; — $\beta \alpha \lambda (\lambda) \acute{\alpha} \nu \tau \iota \omicron \nu$ « bourse », avec le lat. *folliculus* (Georgiev), donc i.-e. **bhel-no-*, *bhel-* « gonfler »; — $\beta \alpha \sigma \iota \lambda \epsilon \upsilon \varsigma$ « chef, roi », i.-e. **bha-s-*, **bhō-s-* « brillant, lumineux, distingué »; — $\beta \acute{\alpha} \sigma \kappa \alpha \nu \omicron \varsigma$ « dénigrant, calomniateur, jaloux », etc., rapproché du lat. *fascinum* (Lottner), est reconnu généralement comme un emprunt du thrace (illyrien?), i.-e. **bha-sko*, gr. $\varphi \acute{\alpha} \sigma \kappa \omega$; — $\beta \rho \alpha \beta \epsilon \upsilon \varsigma$ « juge d'un combat, arbitre; chef », i.-e. **bher-* « porter, apporter », irl. *barn* « rectaire, Richter », cymr., bret. *barn* « jugement, sentence », *breujou* « les assises de la justice » etc.; — $\kappa \acute{\epsilon} \rho \alpha \sigma \omicron \varsigma$ « cerisier », lat. *cerasus* etc., i.-e. **ker-*; en grec c'est un emprunt de l'Asie Mineure ou du thrace (Boisacq); — $\kappa \lambda \acute{\iota} \beta \alpha \nu \omicron \varsigma$ « four de campagne, tourtière », cf. got. *hlaifs*, ahd. *hleib* « pain », lat. *libum* (Grienberger, Boisacq, etc.), i.-e. **kleibho-*; — $\pi \acute{\iota} \sigma \omicron \varsigma$ « pois », lat. *pisum*; emprunt dans le grec, venu de l'Asie Mineure ou de la Thrace (Boisacq).

On relève ensuite des noms propres du grec (théonymes comme *Semele*, *Seirenes* et autres), qui par leur phonétisme semblent indiquer la même source linguistique que les mots communs discutés, à savoir un idiome indo-européen du type *satem* et qui changeait *bh* en *b*, etc.; c'est très probablement le parler des Thraco-Phrygiens, dont les traces peuvent être identifiées dans le bassin de l'Egée et en Grèce, à l'époque protohistorique.